

Andrzej Tomczak

Jeszcze o "zapomnianym widoku Torunia z końca XVI wieku"

Rocznik Toruński 31, 205-214

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jeszcze o „zapomnianym widoku Torunia z końca XVI wieku”

Andrzej Tomczak

Informację o widoku Torunia z końca XVI stulecia podałem przed laty w 18 tomie „Rocznika Toruńskiego”¹. Przypomniałem wówczas dzieło Bartosza Paprockiego, wydane w Pradze u Daniela Siedlcańskiego w 1599 r.: *Ogród Królewski w którym Cesarzów Rzymskich, Arcyksiążąt Rakuskich, Królów Polskich, Czeskich, Książąt Śląskich, Ruskich, Litewskich, Pruskich, rozrodzenia ich krótko opisane najdziej*². Przypomniałem również, że ostatnia część tego dzieła (od k. 211) nosi tytuł „O dawności Ziemi a Księstwa Pruskiego, co za ludzie odkąd przyszedli, jako dawno i jako szczęśliwie a długo panowali ksiągi szóste”.

Tej właśnie części poświęciłem więcej uwagi, jako zawierającej nie tylko nieudolnie skompilowane z różnych kronik dzieje kraju pruskiego, ale także mający znacznie większą wartość geograficzny opis tego kraju, przypominający „choreograficzne” partie dzieł Długosza, Miechowity, Kromera. W tym opisie potraktowano osobno miasta i zamki, osobno rzeki i jeziora. W tym artykule bliżej scharakteryzowałem zawartość i spróbowałem ustalić datę powstania utworu. Tę część *Ogrodu Królewskiego* napisał Paprocki wyraźnie wcześniej, ale

¹ A. Tomczak, *Zapomniany widok Torunia z końca XVI wieku*, Rocznik Toruński, t. 18, 1988, s. 209–215.

² „Roku po Narodzeniu na Świat Zbawiciela naszego MDXCIX” – na karcie tytułowej, na ostatniej zaś: „Drukowano w sławnym Starym Mieście Praskim u Daniela Siedlcańskiego szesnastego dnia miesiąca sierpnia”.

nie mając okazji nigdzie jej opublikować dołączył ją do *Ogrodu*. Ów opis Prus był też tłumaczony na język niemiecki i są ślady obecności tego tłumaczenia w różnych zbiorach na terenie Niemiec.

Przypomnijmy jeszcze, że Paprocki po przegranej stronnictwa habsburskiego w Polsce wyemigrował do Czech i na Morawy, gdzie dalej uprawiał działalność pisarską. Na długie lata znalazł schronienie u biskupa ołomuńskiego Stanisława Pawłowskiego.

Dzieło Bartosza Paprockiego w części poświęconej miastom pruskim zostało zilustrowane widokami tych miast. Są tam widoki: Chelмна, Gdańska, Grudziądz, Lidzbarka, Malborka i Torunia. Przy Braniewie („Braunsberku”) umieszczono podobiznę jakiegoś budynku kościelnego, katedry zapewne, bo nad pustą tarczą herbową tam dodaną są infuły biskupie. Bliżej się jednak owymi widokami wówczas nie zająłem, całą uwagę poświęcając wyłącznie Toruniowi. Wszystkie owe widoki wyszły spod ręki jednego rysownika i sztycharza. Bez większego trudu ustaliłem, że rysownikiem tym był Jan Willenberger, Ślązak, urodzony w 1571 r. w Trzebnicy, zatrudniony później u biskupa ołomuńskiego Stanisława Pawłowskiego. Szkicownik Willenberga zachował się do dziś w klasztorze strachowskim w Pradze.

Zdawałem sobie sprawę, że Willenberger nigdy w Prusach nie przebywał i że jego widoki miast pruskich nie są rysowane z natury, z czego mogła pochodzić też pewna ich konwencjonalność. Naiwnie, jak się okazało, sądziłem, że rysował je „pod dyktando” opisów Paprockiego, który sam te miasta znał doskonale. Toteż i w widoku Torunia starałem się dopatrzeć elementów rzeczywistych.

Sprawa z drzeworytami pokazującymi miasta pruskie w *Ogrodzie Królewskim* przedstawia się jednak zupełnie inaczej. Bartosz Paprocki, zanim opublikował to dzieło w 1599 r., już przedtem w latach 1593–1594 wydał w morawskim Ołomuńcu inną pracę: *Zrcadlo slavného markrabství Moravského*³. Jest ona bogato ilustrowana drzeworytami z podobiznami herbów, wizerunkami reprezentantów morawskiej szlachty, a także widokami 7 miast: Brna, Jihlavy, biskupiego Kroměříž, Ołomuńca, Uherské Hradiště, Znojma i śląskiej Opawy. Wszystkie te

³ Druk. dziedzice Mlichtallera. Olomouc 1593–1594.

widoki miast są dziełem Willenbergera⁴. Jego rodzice przenieśli się na Morawy, gdy był jeszcze dzieckiem, i tam spędził młodzieńcze lata, cały kraj poznał dobrze, a na dworze biskupa Pawłowskiego miał okazję zetknąć się z Paprockim. Jego widoki miast morawskich, choć też nieco konwencjonalne w sposobie ujęcia, odtwarzają wcale realnie ich rzeczywistość wyglądu.

Willenbergerowi i jego widokom miast morawskich poświęcił niedawno osobne opracowanie Franciszek Spurný z Šumperku⁵, a kilka widoków nawet reprodukował (Ołomuniec, Opawa, Kroměříž i Znojmo). I to Spurný w swym artykule zwrócił uwagę, że widoki miast morawskich ze *Zrcadla* (z wyjątkiem Ołomuńca) zostały użyte jako ilustracje do części pruskiej *Ogrodu Królewskiego*. Na takie postępowanie autor drzeworytów nie musiał nawet wyrazić zgody. Rozmaici wydawcy czynili to nagminnie i tak postąpił też praski wydawca Paprockiego – Siedlcański. Choć w tym wypadku – dodajmy – ze względu na wcześniejsze kontakty Willenbergera z Paprockim, mogła nastąpić też zgoda rysownika. Znali się dobrze z czasów wspólnej pracy nad *Zrcadlem*.

Widoki miast w obu dziełach Paprockiego są w zasadzie identyczne i można się chyba zgodzić ze Spurnym, że posłużono się tu tymi samymi klockami (choć bardzo drobnych różnic można by się dopatrzeć). Podstawowa odmienność jest ta, że w *Ogrodzie Królewskim* brak herbów miast (są puste tarcze herbowe), które w *Zrcad'le slavného markrabství Moravského* umieszczono nad wyobrażeniem każdego miasta. I tak – Lidzbark (Heilsberk) w opisie Prus Paprockiego to według *Zrcadla* Kroměříž, Chelmno to Opawa, Gdańsk to Jihlava, Grudziądz to Uherské Hradiště, Malbork⁶ to Brno, Toruń wreszcie to Znojmo.

⁴ Ściśle biorąc w *Zrcadle* jest więcej widoków miast. Jednak wszystkie poza tutaj wymienionymi mają maleńkie rozmiary, 3,5 x 2,3 cm, i zostały użyte do ozdobienia zwłaszcza karty tytułowej czwartej części dzieła.

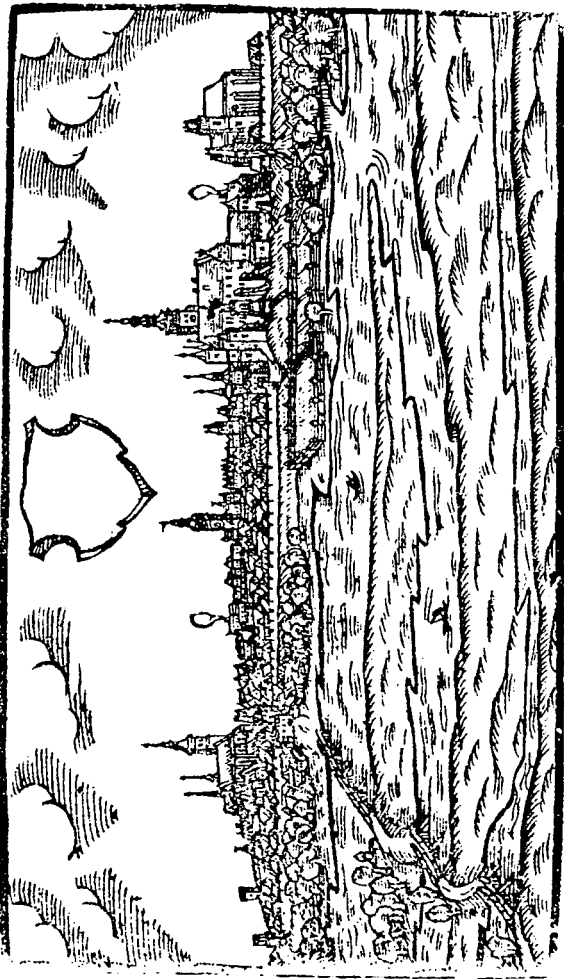
⁵ F. Spurný, *Johan Willenberger und seine Veduten Mährischer Städte*, [w:] *Lüneburger Beiträge zur Vedutenforschung. II Beiträge zum II Veduten-Colloquium in Lüneburg 7–9 X 1983, III Veduten-Colloquium in Regensburg 3–6 X 1985*, hrsg. v. A. Marsch und E. Jäger, Lüneburg 2001, s. 177–185.

⁶ U Spurný'ego omyłkowo zamiast Malborka jest Kwidzyn (Marienwerder), F. Spurný, op. cit., s. 184.

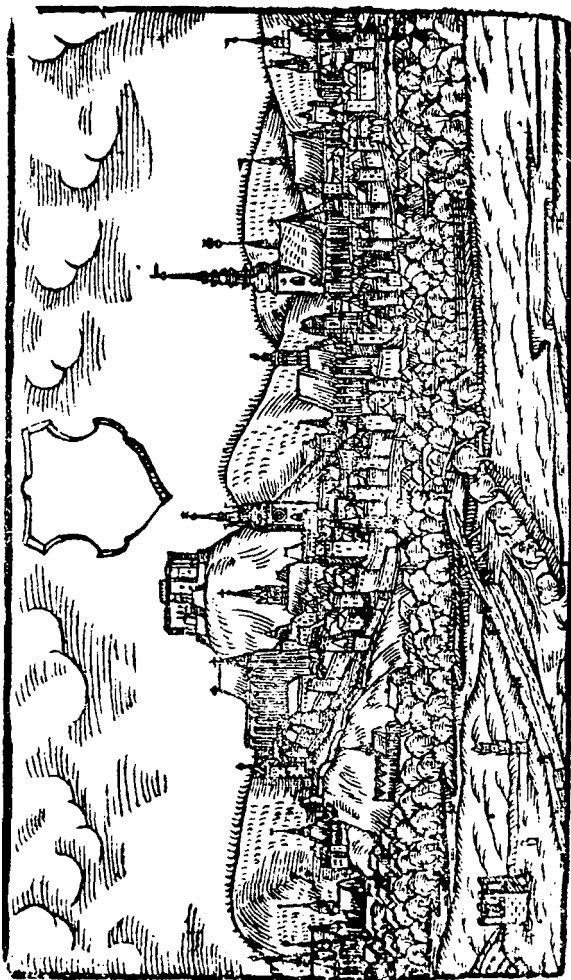
W *Ogrodzie Królewskim* obok opisu Braniewa („Braunsberku”), jak wspomniałem, pokazano wizerunek jakiegoś kościoła katedralnego (fakt ten opuścił w swym artykule Spurný). W *Zrcadle* ten sam widok umieszczono na początku ustępu o kościele jako Boskiej instytucji (o kościele w Biblii), na k. 195.

Pozostaje wyjaśnić, co leżało u genezy błędu, jaki popełniłem w mojej publikacji z 1988 r., dlaczego potraktowałem wówczas widok Torunia „na serio”, a nie zidentyfikowałem go z widokiem Znojma? Wiedziałem, że Willenberger ilustrował też *Zrcadlo*. Porównywałem widok Torunia z ilustracjami z tego dzieła, korzystając z egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu. Nie zwróciłem wówczas uwagi, że egzemplarz ten jest zdefektowany, że brak w nim pewnej liczby kart. I dlatego nie znalazłem tam widoku Znojma, który w *Ogrodzie Królewskim* miał przedstawiać Toruń. Dziś po powtórnym przekartkowaniu tego samego egzemplarza mogłem jednak stwierdzić, że są w nim widoki Jihlavy (Gdańska) – k. 387 oraz Opawy (Chełmna) – k. 441, a także, jak już wyżej pisałem, kościół w „Braniewie”. Ponieważ wtedy zaabsorbowany byłem wyłącznie widokiem „Torunia”, uszło to mojej uwagi.

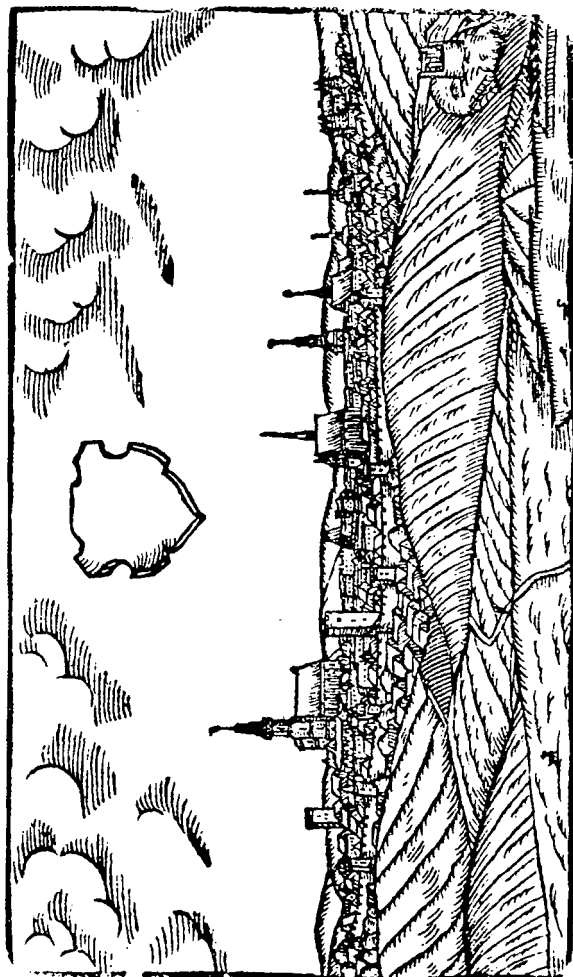
Tak więc okazało się, że nie ma „zapomnianego widoku Torunia z końca XVI wieku” w *Ogrodzie Królewskim* Paprockiego, choć jest tam opis tego miasta. Nie ma też widoków innych miast pruskich z tego okresu. Żeby jednak na przyszłość wykluczyć ewentualne pomyłki podobne do mojej, przy niniejszym sprostowaniu załączam widoki miast powtarzające się w obu dziełach Paprockiego – w *Ogrodzie Królewskim* i w *Zrcadle slavného markrabství Moravského*. A więc: Lidzbark (Heilsberk)–Kroměříž, Malbork–Brno, Chełmno–Opawa, Grudziądz–Uherské Hradiště, Gdańsk–Jihlava – te według *Ogrodu Królewskiego*; natomiast Toruń–Znojmo według *Zrcadla* (stąd nad miastem herb). Widok Torunia według *Ogrodu Królewskiego* był reprodukowany w moim artykule z 1988 r. Rozmiary wszystkich drzeworytów i w *Ogrodzie*, i w *Zrcadle* są bardzo podobne i wynoszą około 14–15 cm x 8,5 cm.

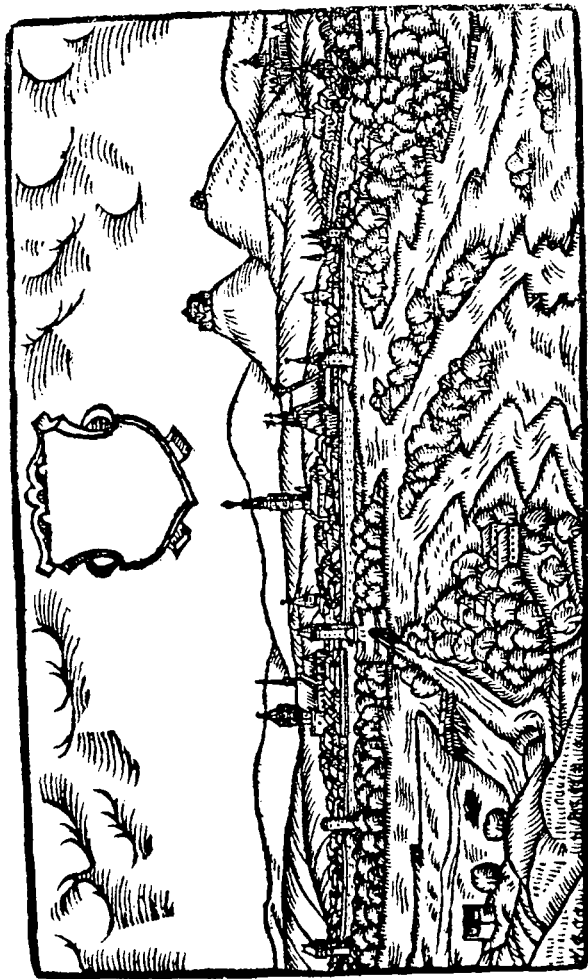
Kroměříž – Heilsberg (Lidzbark)

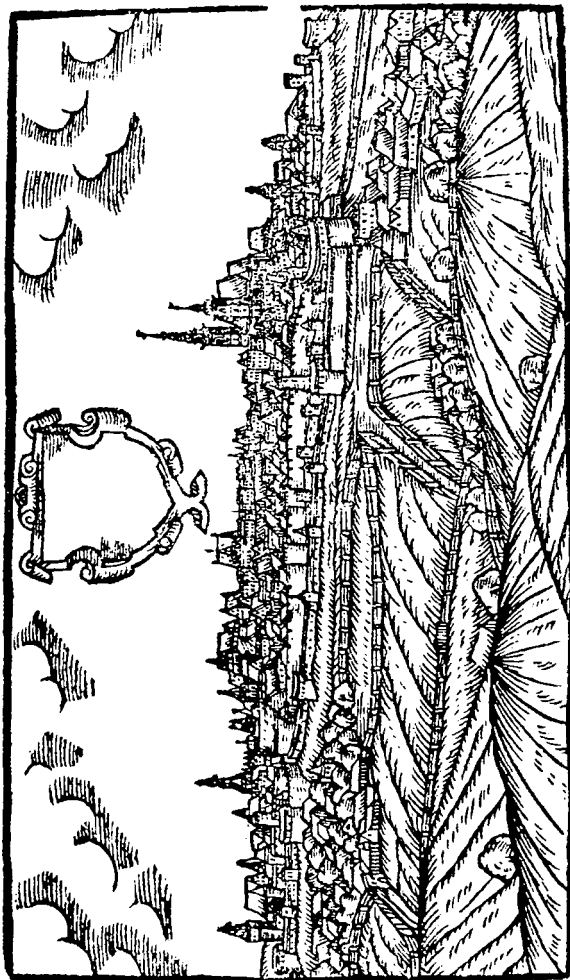
Brno - Malbork

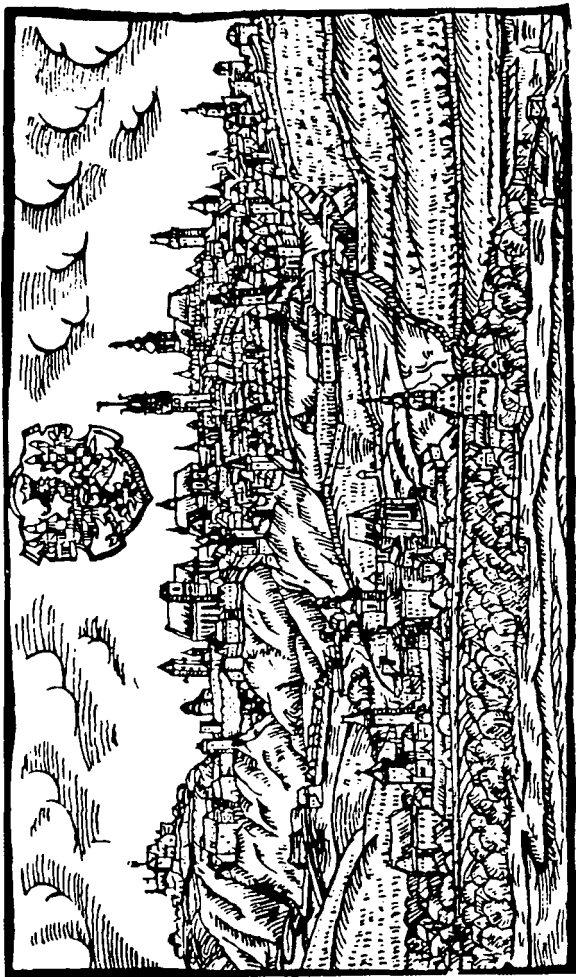
Opawa - Cheimno

Uherské Hradiště – Grudziądz

Jihlava – Gdaňsk

Znojmo - 1 orun